

אוריינות חזותית בחינוך M.Ed.

אובייקטים מעצבי זהות ושייכות בביתם של ניצולי שואה

ציקי אורון
בהנחיית: ד"ר מכטר איתן

תקציר

אובייקטים נבחרים בביתו של אדם, אינם יכולים להיחשב נטולי משמעות, כל שכן בביתם של ניצולי שואה, שניתקו, ברובם, באחת, מבית ילדותם. בבוא אדם לעצב את ביתו, נראה שברקע עשייה זו עולות שאלות, גם אם לא במודע, ביחס למשמעות הבית ומשמעותם של חפצים, שמעצבים אותו. מתוך שאלות אלו עולה גם שאלת הזהות והשייכות למרחב, שמבקשת לקבל מענה, דרך עיצוב הבית האישי. עבודת מחקר זו מבקשת לאתר אותם אובייקטים, שבאמצעותם יוכל ניצול שואה להרגיש מזוהה עם ביתו ושייך אליו. מעבר לאובייקטים, מעניין יהיה לבחון, כיצד הבית עצמו מזוהה עם רוח בעליו וממתן את סבלות חייו. שאלות המחקר הן: בכוחם של אלו אובייקטים לעצב זהות ושייכות לבית הניצול? כיצד חוויות העבר הטראומטיות, הקשורות לבית ילדות, משפיעות על תחושת השייכות לבית בהווה? מהן הזהויות האפשריות, המעצבות את בית הניצול? וכך גם, מהן הזהויות האפשריות, המעצבות את ביתו של כל אדם באשר הוא? כמו כן, כיצד ביתו של ניצול שואה יכול לספר את סיפורם של ניצולים רבים אחרים ואת סיפור השואה בכלל? ובעקבות זאת, האם ניתן ללמוד את תקופת השואה, דרך בתיים של ניצולים והאובייקטים, שמעצבים את זהותם?

בבסיס הרעיון להעלות שאלות מחקר אלו ולראיין ניצולים, ביחס לאובייקטים מעצבי זהות ושייכות בביתם, עומדת האמונה, כי כשמדובר בניצול שואה, שגורש מבית ילדותו, מהמרחב המובן מאליו עבורו, בצורה הקיצונית ביותר שידעה ההיסטוריה, יש באפשרותו ללמד אחרים, מהי הדרך להפוך מרחב נטול אופי לבית, הנושא את זהות בעליו. רלבנטיות זו נוגעת בכל אדם, המבקש לעצב את ביתו ולהרגיש מוגן בתוכו. שכן, אם ניצול, שאיבד באופן טראומטי את בית ילדותו, מצליח למצוא במצב פוסט טראומטי, דרך, להרגיש מוגן בביתו בהווה ושייך אליו, הרי שיש בתשובותיו ללמדנו, כיצד לבטוח במרחב הביתי ולעצב את זהותנו ורוחנו, בין ארבע קירותיו. לפיכך, מטרת המחקר, היא לעמוד על תרומתם של ניצולים, ללמדנו מתוך ניסיונם המר, את הדרך להפוך מרחב ביתי לבית, המזוהה עם בעליו ושייך לו, גם אם בעזרת אובייקטים מכונני זהות ושייכות.

מערך המחקר הוא איכותני חזותי, פוסט מודרני באופיו, והתבסס על התוויית הדרך ל"מחקר בסביבה חזותית" של אריאלי-הורוביץ (2013), שמצדדת בכתיבת רשמים אישיים והוספתם בגוף המחקר, כמו גם שילוב הדימויים המצולמים וניתוחם. וכן, התבסס על התוויית הדרך ל"מחקר

אתנוגראפי ויזואלי", שעליו כותב מכטר (2006), תוך התייחסות לבארת (1980) ולצילום, מנקודת מבטו של המתבונן בו, כמו גם ל"אתנוגראפיה חדשה", שיכולה להיווצר, מהשפעתם של עורך המחקר והמרואיין, על צילום הדימויים. שכן, השפעת עורך המחקר על תוצאת הצילום מתקיימת בבחירת זווית הצילום לצילום כל דימוי, ואילו השפעת המרואיין מתרחשת, באופן הצגת הדימוי לצילום. שתי התוויות הדרך, בעלות מאפיינים פוסט-מודרניים עכשוויים, שהתאימו למחקר חזותי ויזואלי זה, שעניינו גם לייצר פרשנות סובייקטיבית וגם אינטר-סובייקטיבית, מצד הקוראים.

בין המקורות הבולטים, מתוך עיון בספרות המקצועית, שתמכו בתכנים וחיזקו את התשובות לשאלות המחקר: האלבום "אנחנו פה. ניצולי השואה במדינת ישראל" (גוטמן, יבלונקה ושלו, 2008), שהעביר, באופן חזותי, את רשמי תקופת העלייה של הניצולים לארץ, על מראה האניות ורגע ההגעה, המעברות, ציטוטים נבחרים מדברי העולים עצמם, או כותרות עיתונים וצילום תעודות עלייה. גם ספרה של קלייר קופר, "HOUSE AS A MIRROR OF SELF" (קופר, 1997) תרם, בעיקר, להבנת מקורות היחס אל הבית בבגרות. גם כשניצולים, נאלצו, בעת מלחמה, לעזוב את בית ילדותם ולעולם לא לשוב אליו, אין מן הנמנע, שחוויה טראומטית זו השליכה על בחירות פוסט טראומטיות עבור הבית הבוגר. בנוסף, ספרו של בולס, "צלו של האובייקט" (בולס, 2000) הרחיב את משמעות בחירתו של כל אובייקט, תוך כינויו: "האובייקט המתמיר". מתוכו משתמע, כי אדם בבגרותו, תר אחר אובייקט, שיעניק לו תמורות, כתחליף לתמורות שקיבל בינקותו מאמו. נדמה שאצל ניצולי שואה, תחליף זה במרחב הביתי, אף מתבקש. מקור נוסף, סייע באפיון זהות ביתו של ניצול, דרך ארבע זהויות אפשריות של ניצולים אמנים, שבאות לידי ביטוי דרך אמנותם (חנה יבלונקה, 2002). מעבר לספרות עיקרית זו, משולבים בעבודה מקורות נוספים, כמו גם שירים, שנמצאו כתומכים את תוכן המחקר ומסייעים במתן תשובות ובמתן דרך.

המחקר בוצע, באמצעות ראיונות עומק עם שישה ניצולי שואה, במעונם, ביניהם אביה של עורכת המחקר. במהלך המפגשים, הוקלטו הראיונות. בנוסף, תועדו במחברת רשמים אישית, תוך תמלול הדברים, שרטוט מערך ריהוט של המרחב הביתי של המרואיין והעלאת רעיונות של עורכת המחקר, תוך כדי ראיון או לאחריו. כמו כן, שולבו בעבודה תצלומים של דימויים, שצולמו במפגש בבית הניצול, ונותחו לאחריו. דימויים חזותיים אלו והרשמים, מתוך בתיים של הניצולים, כמו גם השיחה עמם, תרמו תרומה משמעותית להעלאת הממצאים, לדיון אודותיהם ולהגעה לתובנות.

התובנות, שאליהן יגיע המחקר, כמחקר איכותני, אמורות לשמש כלי רפלקטיבי תיאורי, שניתן ללמוד ממנו לגבי פעולות ויוזמות עתידיות של יחידים, בבואם לעצב את ביתם, כך שיהיו מזוהים עמו, שייכים אליו וירגישו מוגנים בתוכו. ממצאים שיעלו, עשויים לשמש גם ללמידת השואה, באופן חזותי, דרך מראה חפצים ובתים, שמאחוריהם ניצב סיפור העבר. בכל מקרה, יסתבר, כי אין דרך אחת לאפייין בית המזוהה עם בעליו. כפי שידעה יבלונקה (2002) להציג ארבע זהויות אפשריות של אמנים ניצולי שואה, ליצור את אמנותם, כך גם זהות ביתו של ניצול יכולה לנוע בין התרפקות על חפצים מן העבר לבין התנערות מהם. אף דרך ביניים שבין קשר לאובייקטים, המסמלים את העבר, לבין קשר לאובייקטים מן ההווה, יכולה לסמן זהות של ניצול, הנע בין עבר להווה. תנודות אלו יכולות להיות נחלתם של רבים אחרים באפיון מעונם.